

*Kərimova Günay Rasim qızı, doktorant,
Bakı Biznes Universiteti
Ünvan: H.Zərdabi küç. 88a, AZ1122, Bakı, Azərbaycan,
E-mail: gunay.kerimova85@mail.ru
© Kərimova G.R., 2020*

UOT - 336.761

AZƏRBAYCANDA MALİYYƏ BAZARLARININ İNKİŞAFININ NƏZƏRİ VƏ PRAKTİKİ ASPEKTLƏRİ

X Ü L A S Ə

Tədqiqatın məqsədi - Azərbaycan Respublikasının maliyyə bazarlarının tənzimlənməsi və dünya maliyyə bazarlarına inteqrasiyası üçün onun formalaşması və inkişafının konseptual əsaslarının işlənilib hazırlanmasından ibarətdir. Bu məqsədləri reallaşdırmaq üçün maliyyə bazarlarının fəaliyyətinin metodologiya əsaslarını işləmək təşkili şərtləri və prinsiplərinin qiymətləndirmək, iqtisadiyyatın strukturunda maliyyə bazarlarının yeri və rolunu tədqiq etmək kimi vəzifələr qarşıya qoyulmuşdur.

Tədqiqatın metodologiyası - sistemli təhlilin və məntiqin prinsipləri, bazar tarazlığı və bazar subyektlərinin səmərəli davranışı konsepsiyasından ibarətdir. Araşdırmalar aparılarkən ümumi elmi metodlardan: induktiv və deduktiv təhlildən, təsnifləşdirmə və qruplaşdırmadan və iqtisadi – statistik metodlardan istifadə edilmişdir. Onların əlaqələndirilməsi isə tədqiqatın zəruri səviyyədə dərinliyini və universallığını təmin etməyə və nəticələrinin əsaslandırmağa imkan verir.

Tədqiqat tətbiqi əhəmiyyəti. Son vaxtlar dünyada baş verən iqtisadi-siyasi proseslər investisiya fondu, bank və sığorta sahələrinin, habelə ödəniş sisteminin fəaliyyətinin çevikliyinin və şəffaflığının təmin olunmasını, həmçinin bu sahələrdə tənzimlənmə və nəzarət sisteminin təkmilləşdirilməsini, eləcə də ictimai nəzarət sisteminin yaradılmasını zəruri edir.

Tədqiqatın nəticələri. Müasir dövrdə Azərbaycanda maliyyə bazarının inkişaf tempinin və cari vəziyyətinin lazımı səviyyədə olmamasının əsas səbəbləri kimi informasiya bazasının təkmil olmaması, şəffaflığın aşağı səviyyədə olması, eləcə də, investorların sayının azlığı, maliyyə savadlılığının kifayət dərəcədə olmaması və əhalinin bu sahəyə marağının olmaması və s. göstərmək olar. Təcrübə göstərir ki, istər ümumi maliyyə sisteminin, istərsə də maliyyə bazarının inkişafının bu cür ləngiməsinə inkişaf etmiş ölkələrin mövqeyindən yanaşma bu sahədə mövcud bir çox problemlərin aradan qaldırılması üçün təklif və tövsiyələrin aradan qaldırılmasından ibarətdir.

Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi – məqalədə ölkənin maliyyə sisteminin sabit və dayanıqlı olması üçün maliyyə bazarlarının fəaliyyətinin səmərəli şəkildə təmin olunması, eləcə də kreditlərin, investorların və sığorta olunanların hüquqlarının qorunması tələb olunur ki, bunlarda ölkədə maliyyə bazarlarının inkişafının əsas amilləri kimi qiymətləndirilir. Azərbaycanın maliyyə bazarlarının inkişaf xüsusiyyətlərinin təhlili əsasında belə nəticəyə gəlinmişdir ki, onun formalaşması və fəaliyyəti maliyyə bazarının ayrı-ayrı sektorlarının mərhələlər üzrə formalaşması və onların inteqrasiyası, habelə liberallaşması və dünya maliyyə bazasına daxil olunmasından ibarət olan ümumi qanunauyğunluqlarla eynilik təşkil edir. Azərbaycan maliyyə bazarlarının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində elmi cəhətdən əsaslandırılmış təklif və tövsiyələr işlənilib hazırlanmışdır.

Açar sözlər: maliyyə bazarı, investisiya, maliyyə vəsaitləri, iqtisadi artım, qiymətli kağızlar bazarı, maliyyə alətləri, iqtisadi sistem.

GİRİŞ

Maliyyə bazarı «financial market» anlayışı olub tərcüməsi «maliyyə bazarı» deməkdir. Müasir mənada-maliyyə bazarı elə bazar növüdür ki, burada maliyyə aktivləri (qiymətli kağızlar) alına və satıla bilər. Bu anlayış ilk dəfə məşhur iqtisadçı D.J.Tobinin 1963-cü ildə nəşr edilmiş məqaləsində dövrüyyəyə salınmışdır, lakin o dövrlərdə maliyyə bazarı pul bazarı və kapital bazarının məcmusu ilə əlaqələndirilmədiyinə görə o dərəcədə də geniş yayılmamışdı. 1978-ci ildə ingilis ensiklopediyasında - «The New Encyclopedia Britanica» «Financial market» anlayışı artıq bazar haqqında ümumi məqalədə xatırladılırdı. Görünür ki, müasir mənada (pul bazarı və kapital bazarlarının məcmusu) «maliyyə bazarı» anlayışının yayılmasında 1974-cü ildə ABŞ-da R.Robinsonun «Maliyyə bazarları: yığım və sərvətin yerləşdirilməsi» adlı məqaləsinin müəyyən əhəmiyyəti olmuşdur [14, səh.14].

Avropada bu anlayış xeyli sonralar Amerika maliyyə bazarının təsiri altında meydana gəlmişdir. Fransada «maliyyə bazarı» anlayışı (marche financier) 1960-cı illərin sonunda işlədilməsinə baxmayaraq onu pul bazarından (marche monetaire) differensiallaşdırmaq məqsədilə ondan kapital bazarı qismində (əhəmiyyətində, rolunda) istifadə edirdilər.

Sovet dövrü ölkə iqtisadi ədəbiyyatlarına uzun müddət pul bazarı və kapital bazarlarını birləşdirən «ssuda kapitalı bazarı» anlayışından istifadə edilmişdir. Lakin bu anlayış çoxdandır ki, köhnəlmiş və təcrübədə ümumiyyətilmiş «maliyyə bazarı» anlayışı ilə sıxışdırılıb aradan çıxarılmışdır.

«Maliyyə bazarı» anlayışına iki aspektdə baxmaq olar: birincisi, maliyyə institutlarının və ikincisi, iqtisadi münasibətlərin məcmusu kimi.

Birinci halda maliyyə bazarı tələb və təklifin bazar prinsiplərinə əsaslanan kapitalın yenidən bölüşdürülməsi üçün müəyyən edilmiş bütün təşkilat və idarələri özündə ehtiva edir.

Belə ki, birinci yanaşmada maliyyə bazarı-institutlar sistemi kimi çıxış edir ki, burada bazarın iştirakçıları kimi - investorlar, qiymətli kağızların emitetləri; vasitəçilər - ticarətin birja və birjadankənar təşkilatçıları; bazarın infrastrukturu - depozitləri, qeydiyyatçılar, hesab – klirinq təşkilatları və s. ibarətdir.

İkinci halda maliyyə bazarı kapitalın formalaşması, bölgüsü və yenidən bölgüsünə yönəldilmiş iqtisadi münasibətlər sistemi kimi nəzərdən keçirilir. Əmtəə bazarından başqa kapitalın satışı baş verən bütün bazarlar maliyyə bazarı hesab edilir.

Elm və təcrübədə tək halda istənilən «maliyyə bazarı» termini onun cəm şəklində formasından geri qalır. Baxmayaraq ki, mövcud məqalədə bu anlayışın cəm halda formasından - «maliyyə bazarları» istifadə edilir. Halbuki nəinki terminin istifadə edilməsi və həm də onun mahiyyətinin dərk edilməsi asan olmalıdır. Başa düşmək lazımdır ki, maliyyə bazarı strukturca onun ayrı-ayrı növ və seqmentlərinin geniş sistemidir. Maliyyə bazarının məhdudlaşdırılması və differensiallaşdırılması müxtəlif təsnifləşdirmə əlamətləri və meyarları üzrə həyata keçirilir. Başqa sözlə, mövcud anlayışın ifadə formaları eynilik təşkil edir və deməli prinsipial əhəmiyyət kəsb etmir. Digər tərəfdən, iqtisadiyyatın ayrıca struktur element kimi maliyyə bazarı öz alt strukturuna malikdir ki, onlar nəzərdən keçirilərkən «maliyyə bazarları» haqqında danışmaq daha düzgün hesab edilir.

Maliyyə bazarlarının təsnifatı

Sosial və iqtisadi sistemlərdə maliyyə bazarının rolu onun yerinə yetirdiyi funksiyalarda təzahür edir. Maliyyə bazarının əsas funksiyaları aşağıdakılardır:

- ev təsərrüfatlarında, firma və dövlətdə müvəqqəti sərbəst pul vəsaitlərini səfərbər etmək, iqtisadi subyektlərə xidmət etmək üçün bu vəsaitləri maliyyə alətlərinə çevirmək;
- pulun və ticarət edilən digər maliyyə aktivlərinin qiymətinin müəyyən edilməsi. Bu funksiya ilə investisiyalaşma və istehlak prosesinin təmin edilməsi;
- kapitalın təmərküzləşməsi və mərkəzləşməsini sürətləndirmək;
- iqtisadiyyatı tənzimləmək, o cümlədən pul tədaviyinə təsir etmək və s.

Maliyyə bazarı «bazarın» ümumi kateqoriyası sərhədində fərdiləşmiş xüsusi kateqoriyanı ifadə etdiyinə görə onun üçün ümumi və xüsusi bazar funksiyaları xarakterikdir. Ümumi funksiya istənilən bazara, xüsusi funksiya isə yalnız maliyyə bazarına mənsubdur. Bu isə onu məhsul, nemət, qeyri - maliyyə, xidmət bazarı fonunda fərqləndirən əhəmiyyətli meyardır.

Bəllidir ki, bazarda əmtəələrə tələb və təklifin təmərküzləşməsi baş verir və nəticədə əmtəələrə, onun ayrı-ayrı kateqoriyalarına bazar qiymətinin formalaşması təmin edilir. Bazar qiyməti tələb və təklif münasibətlərini daha obyektiv əks etdirir. Bu prosesdə maliyyə bazarının ümumi funksiyalarından biri - maliyyə aktivləri, maliyyə alətləri və maliyyə xidmətlərinə qiymətdəyişmə reallaşır.

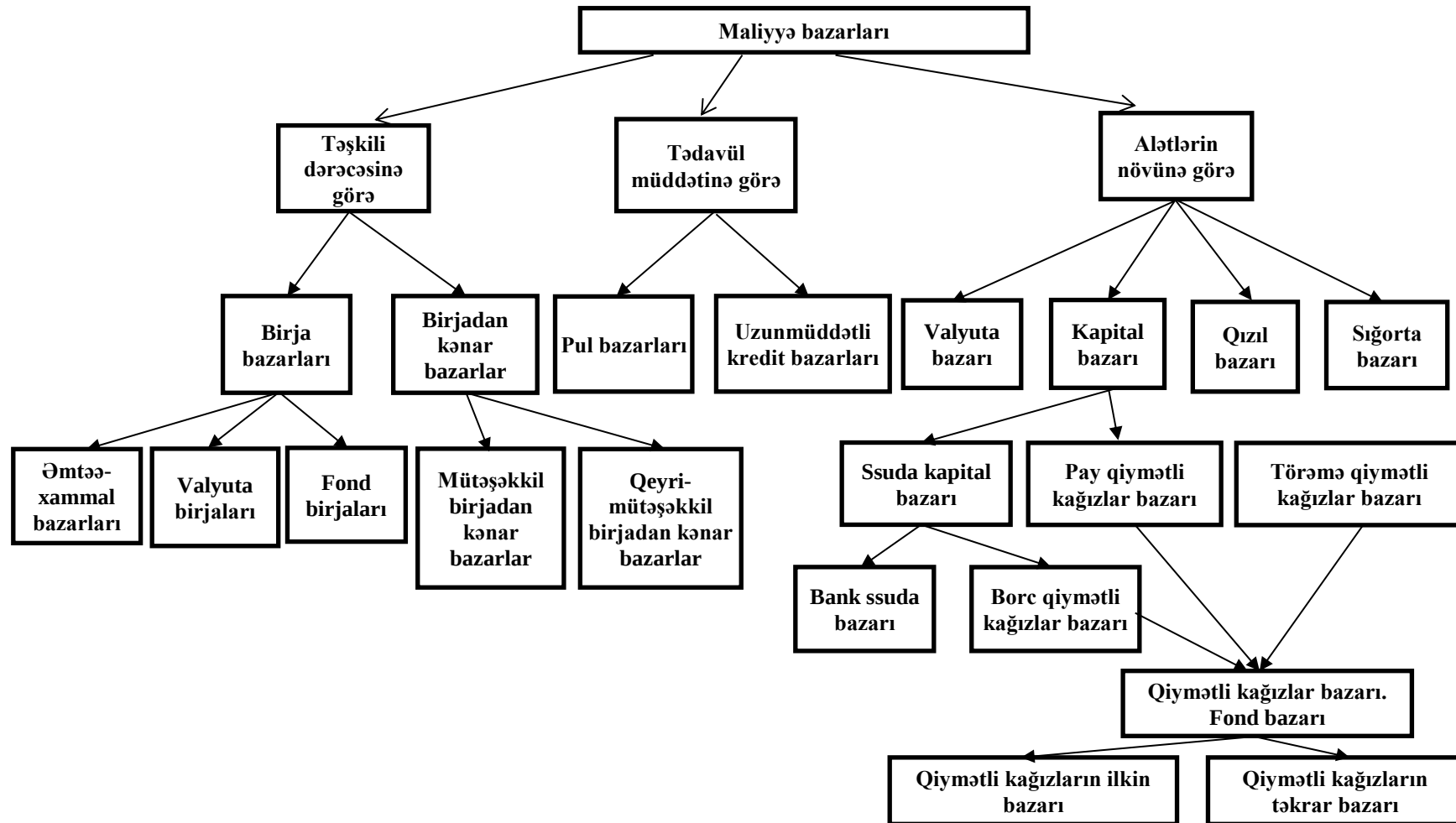
Bazar - uzun inkişaf tarixinə malik iqtisadi kateqoriyadır. Əvvəllərdə ümumi bazar funksiyalarından biri satıcı və alıcıların maraqlarının ödənilməsi yolunda obyektiv vasitəçilik olmuşdur. Bazarın inkişafı prosesində onun strukturu, əməliyyat fəaliyyəti və bütövlükdə bazar fəaliyyəti inkişaf edir və genişlənir. Bu isə subyektiv vasitəçiliyin - subyektlərin bazar vasitəçiliyi üzrə peşəkar əsasda fəaliyyət göstərən subyektlərin vasitəçiliyinin formalaşmasına və inkişafına yardım etmiş olar. Əməliyyatlarda vasitəçilərin iştirakı əməliyyat xərclərinin artmasına səbəb olsa da, müvəqqəti xərclərin optimallaşmasına, sazişlər üzrə risklərin azalmasına və s. səbəb olur.

Maliyyə bazarı iştirakçıları arasında münasibətlərinin reallaşdırılmasının bazar üsulu o deməkdir ki, bu iştirakçıların hər biri bazara sərbəst daxil olmaq hüququna malikdir, digər iştirakçılar ilə sərbəst əlaqə yarada bilərlər, iştirakçıları arasında münasibətlər isə informasiya şəffaflıdır ki, bu da onların maliyyə vəziyyəti və niyyətlərini müqayisə etməyə imkan verir.

Maliyyə bazarlarında iştirakçılar arasında əlaqələr - bilavasitə və yaxud maliyyə vasitəçilərinin iştirakı ilə müəyyən edilir. Bank və bank olmayan maliyyə vasitəçiləri tərəfindən akkumilyasiya edilmiş fərdi investorların yığımları maliyyə aktivlərinə qoyulmuş investisiya kapitalına çevrilir. Adətən maliyyə kapitalının tərkibində aktivlərin müddətindən asılı olaraq pul bazarı və kapital bazarı fərqləndirilir. Belə təsnifləşdirməni Dünya Bankı və Beynəlxalq Valyuta Fondu istifadə edir.

Bəzi hallarda pul kapitalına qısamüddətli kredit bazarı, kapital bazarına isə uzunmüddətli kredit bazarı kimi baxılır [bax: şəkil 1.].

Audit 3 (2020), Cild 29, səh. 53-64.
Audit 3 (2020), Vol. 29, pp. 53-64.

Şəkil 1. Maliyyə bazarlarının strukturu və onun iştirakçıları

Pul bazarında maliyyə resurslarına cari tələbatları təmin etmək üçün qısamüddətli maliyyə alətləri mövcud olur. Bu halda pul bazarı (geniş mənada) qiymətli kağızlar bazarından və mərkəzi bankda avuarları və iri müəssisələr arasında klirinqi daxil edən banklararası pul bazarından ibarətdir.

Qiymətli kağızlar bazarında pul bazarının tərkib hissəsi kimi bir yerdə qiymətli kağızlar (xəzinə öhdəlikləri, xəzinə vekselləri və s.) və habelə xüsusi borc qiymətli kağızları (veksel, depozit sertifikatları) tədaviyə düşür. Pul bazarında tədaviyə düşən əsasən ya dövlət tərəfindən (xəzinə vekselləri), ya da etibarlı xüsusi emitentlər tərəfindən (iri korporasiyaların vekselləri və kommersiya kağızları) buraxılan faizli qiymətli kağızlar işlənir.

Pul kapitalı – pul vəsaitlərinin bir il müddətinə verilməsi üzrə iqtisadi münasibətlər sistemidir. Pul bazarı qısamüddətli qiymətli kağızlar bazarı, banklararası kredit bazarı və avro valyuta bazarına bölünə bilər.

Aşağı maliyyə riskliliyi fərqləndirici xüsusiyyəti olan pul bazarı alətləri qısamüddətli qiymətli kağızlar, qısamüddətli kreditlər və REPO bağlaşmalarından ibarətdir.

Qısamüddətli qiymətli kağızlara adətən aşağıdakılar aid edilir:

- istiqrazlar;
- xəzinə (hökumət) vekselləri;
- agentlik vekselləri (hökumət tərəfindən sponsorluq edilən dövlət ipoteka idarələri Agentliyi);
- bələdiyyə vekselləri (şəhər, kənd, qəsəbə);
- kommersiya vekselləri (hüquqi şəxs);
- bank vekselləri;
- akseptləşmiş bank çekləri;
- kommersiya kağızları (notları);
- depozit sertifikatları;
- əmanət sertifikatları (fiziki şəxslərin).

Qısa müddətli kreditlər özünə bankları və kommersiya kreditlərini daxil edir. REPO bağlaşmaları - geri almaq şərti ilə qiymətli kağızların satışı deməkdir.

Kapital bazarı – elə iqtisadi münasibətlər sistemidir ki, burada ssuda kapitalına tələb və təklif formalaşır, müvəqqəti azad pul kapitalı səfərbər edilir, sahibkarlar və investorlar arasında yenidən bölüşdürülür. Kapital bazarında subyektlər maliyyə institutları, emitentlər, investorlar, kommersiya bankları və investisiya fondlarından ibarətdir.

Kapital bazarında uzunmüddətli maliyyə alətləri tədaviyə düşür və onunla ticarət əsasən birjalarda baş verir, yaxud birja ticarətinə oxşar üsullar təşkil edilir. Bazarın bu cür təşkili onun iştirakçıları haqqında informasiya toplanmasına tələb və təklifi, optimal təklifin tapılmasına və əməliyyat aparılmasını təmin edir.

Araşdırmalar göstərir ki, təcrübədə ən geniş yayılmış bazar - fond bazarıdır ki, onun da sinonim anlayışı bütövlükdə qiymətli kağızlar bazarıdır. Bu yanaşmanın xeyrinə argument ondan ibarətdir ki, əgər əvvəllər «fond bazarı» əsasən uzunmüddətli qiymətli kağızlara aid edilirdisə, hazırda uzunmüddətli və qısamüddətli qiymətli kağızlar arasında hədd getdikcə silinir.

Maliyyə bazarlarına eyni zamanda valyuta bazarı da aid edilir. Valyuta bazarı xarici valyutaların, xarici valyuta ödəniş sənədlərinin alqı və satqı, habelə xarici investorların kapitalının hərəkəti üzrə əməliyyatlar və törəmə maliyyə alətləri və yaxud müddətli bazarın - müddətli bağlaşmaları (forward, opsiya və s.) tərtibi həyata keçirilən bazar əməliyyatları gedişində əmələ gələn sabit və təşkilatı münasibətləri ifadə edir.

Valyuta bazarında investorların, valyuta qiymətlilərinin satıcılarının və alıcılarının maraqları razılaşdırılır. Təşkilatı - texniki nöqteyi nəzərdən valyuta bazarı milli və xarici bankları, broker firmalarını və valyuta bazarının subyektləri olan digər maliyyə institutlarını birləşdirən müasir rabitə vasitələri şəbəkələrinin məcmusunu xarakterizə edir.

Qızıl bazarı - bazar qiymətləri şərtilə qızilla müntəzəm ticarət - maliyyə fəaliyyəti göstərən mərkəzləridir. Ticarəti, onun tənzimlənməsi və külçələrin hazırlanması üzrə ixtisaslaşdırılmış təşkilatlarının birliyini ifadə edir.

Hazırda dünya üzrə 50-dən çox qızıl bazarı fəaliyyət göstərir. (onlardan: Asiyada - 19, Amerikada - 14, Avropada - 11, Afrikada - 18). İştirakçıların dairəsindən, məmulatın həcmindən, əməliyyatın müxtəlifliyindən və aşkarlıq səviyyəsindən asılı olaraq bir sıra qızıl bazarlarının fərqləndirilməsi qəbul edilmişdir.

Ölkədə maliyyə bazarlarının inkişafının müasir vəziyyəti

Bazar iqtisadiyyatının inkişafı ilə əlaqədar olaraq Azərbaycan hökumətinin qarşısına onun maliyyə bazarında rəqabət qabiliyyətliyini möhkəmləndirmək məqsədilə Azərbaycan maliyyə bazarlarının təkmilləşdirilməsinin zəruriliyi məsələsi yaranmış olur.

Müasir Azərbaycan maliyyə bazarlarını nəzərdən keçirərkən onun aşağıdakı xüsusiyyətlərini qeyd etmək olar:

- regionların inkişaf səviyyəsində xeyli dərəcədə fərqlilik;
- sosial yönümlülük;
- maliyyə bazarında maliyyə agentləri qismində aparıcı mövqe kommersiya banklarına mənsubluğu;
- maliyyə bazarının iki sektor ilə məhdudiyyətliyi.

Respublikamızda maliyyə bazarlarının inkişafına təkan verən əsas sənədlərdən ən önəmlisi isə Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 16 may 2011-ci il tarixli sərəncamı ilə təsdiq edilmiş «2011-2020-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında qiymətli kağızlar bazarının inkişafı Dövlət Proqramı»dır. Dövlət Proqramında göstərilir ki, «Hazırda ölkəmiz daha yüksək sosial iqtisadi dirçəliş mərhələsinə qədəm qoymuşdur. Artıq inzibati-amirlik üsul idarəsinə söykənən formasıyadan yeni azad sahibkar və bazar münasibətlərinə əsaslanan sosial iqtisadi quruluşa keçid tamamlanmışdır. Bu gün başlıca hədəf kimi bərqərar olmuş yeni iqtisadi sistemin daha da yetkinləşməsi gündəlikdədir» [10, səh. 257-258].

«2011-2020-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında qiymətli kağızlar bazarının inkişafı» proqramının başlıca məqsədi müasir, beynəlxalq standartlara uyğun, iqtisadiyyata geniş kapitallaşma imkanları təqdim edən və yüksək səmərə ilə fəaliyyət göstərən qiymətli kağızlar bazarının formalaşdırılmasıdır. Bu məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələrin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur:

- qiymətli kağızlar bazarının tənzimləyici mexanizmlərinin qabaqcıl beynəlxalq təcrübəyə uyğun təkmilləşdirilməsi, qiymətli kağızlar bazarının institusional inkişaf səviyyəsinin yüksəldilməsi və onun beynəlxalq standartlara uyğunluğunun təmin edilməsi;

- ölkə iqtisadiyyatında kapitallaşma dərəcəsinin yüksəldilməsinə nail olunması, iqtisadi layihələrin maliyyələşdirilməsində qiymətli kağızlar bazarı vasitəsilə cəlb olunan qeyri-inflyasiya məqsədli investisiya vəsaitlərindən istifadənin genişləndirilməsi.

- iqtisadi subyektlərin və əhəlinin yığımlarının zona bazarında səmərəli yerləşdirilməsi üçün investisiyanın qorunduğu və risklərin etibarlı olduğu müvafiq şəraitin yaradılması.

- ölkənin qiymətli kağızlar bazarının tədricən beynəlxalq kapital bazarlarına inteqrasiya olunması üçün müvafiq şəraitin formalaşdırılması [5, səh. 259].

Dövlət Proqramı çərçivəsində qiymətli kağızlar bazarının inkişafı üçün müəyyən olunmuş vəzifələrin mərhələlərlə həyata keçirilməsi reallaşdırılacaqdır. Dövlət Proqramını əhatə edəcək bu mərhələlərin tamamlanması ilə Azərbaycan kapital bazarları beynəlxalq maliyyə bazarlarına integrasiyaya hazır olacaqdır.

Son vaxtlar dünyada baş verən iqtisadi-siyasi proseslər ölkədə qiymətli kağızlar bazarının investisiya fondu, bank və sığorta sahələrinin habelə ödəniş sisteminin fəaliyyətinin çevikliyinin və şəffaflığının təmin olunmasını, həmçinin bu sahələrdə tənzimlənmə və nəzarət sisteminin təkmilləşdirilməsini, eləcə də ictimai nəzarət sisteminin yaradılmasını zəruri edir.

Ölkənin maliyyə sisteminin daha da sabit və dayanıqlı rəqabət qabiliyyəti üçün yüksək olması üçün maliyyə bazarlarının fəaliyyətinin səmərəli şəkildə təmin olunması, eləcə də kreditorların, investorların və sığorta olunanların hüquqlarının qorunması tələb olunur.

Ona görə də Azərbaycan Respublikasının maliyyə sektorunun dayanıqlığını təmin etmək və bu sahədə nəzarət mexanizmlərini təhkimləşdirmək məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 3 fevral 2016-cı il tarixli Fərmanı ilə Azərbaycan Respublikasının qiymətli kağızlar bazarı, investisiya fondları, sığorta, kredit təşkilatları və ödəniş sistemləri fəaliyyətinin lisenziyalasdırılması, tənzimlənməsi və nəzarəti, habelə cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılması və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinin qarşısının alınması sahəsində nəzarət sisteminin təkmilləşdirilməsini, həmçinin bu sahələr üzrə nəzarət sisteminin şəffaflığını və çevikliyini təmin etmək məqsədi ilə Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası publik hüquqi şəxs yaradılmışdır (hazırda mövcud deyildir).

Palatanın əsas məqsədi Azərbaycan Respublikasının maliyyə bazarlarının səmərəli fəaliyyətini və dayanıqlılığını təmin etmək, kreditorların, sığortalıların, investorların və maliyyə bazarlarının digər iştirakçılarının hüquqlarını qorumaq idi. Palata Nizamnamə ilə müəyyən edilmiş fəaliyyəti həyata keçirərkən maliyyə bazarlarının tənzimlənməsi sahəsində qabaqcıl beynəlxalq prinsip və standartları əsas tuturdu.

Palatanın fəaliyyət istiqamətləri aşağıdakılar olmuşdur:

- 1) maliyyə bazarlarında vahid siyasətin formalaşmasında iştirak və bu siyasətin həyata keçirilməsinin təmin edilməsi;
- 2) makroiqtisadi nəzarətin həyata keçirilməsi;
- 3) maliyyə bazarlarının tənzimlənməsi ilə bağlı normativ xarakterli aktların qəbul edilməsi və müvafiq hüquqi sənədlərin hazırlanmasında iştirak;
- 4) maliyyə bazarlarında fəaliyyətlərin lisenziyalasdırılması, icazələrin verilməsi və ləğv edilməsi; maliyyə bazarında davamlı və mərhələli nəzarətin həyata keçirilməsi, hesabatların qəbulu;
- 5) maliyyə bazarında davamlı və nəticəli nəzarətin həyata keçirilməsi və yoxlamalar aparılması;
- 6) cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılması;
- 7) əmanətçilərin sığortalanması sahəsində nəzarət sisteminin fəaliyyətinin təmin edilməsi;
- 8) maliyyə bazarlarında vahid informasiyanın tətbiqinin təmin edilməsi.

Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası «Banklar haqqında», «Bank olmayan kredit təşkilatı haqqında», «Poçt haqqında», «Sığorta fəaliyyəti haqqında», «Qiymətli kağızlar haqqında», «Əmanətlərin sığortalanması haqqında» Azərbaycan Respublikasının qanunlarında, digər normativ hüquqi aktlarda nəzərdə tutulmuş maliyyə bazarlarına nəzarət orqanının və maliyyə monitorinq orqanlarının səlahiyyətlərini həyata keçirir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin «Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritəsinin başlıca istiqamətlərinin təsdiqi və bundan irəli gələn məsələlər» 2016-cı il 16 mart tarixli 1897 nömrəli sərəncamı ilə müəyyən edilmiş vəzifələrin icra edilməsi məqsədilə «Azərbaycan Respublikasında maliyyə xidmətlərinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi» hazırlanmışdır.

Bu Strateji Yol Xəritəsi qlobal iqtisadiyyat və maliyyə bazarlarında müşahidə edilən proseslərə çevik adaptasiya və postneft dövrü üçün maliyyə sektoru qarşısında duran yeni çağırışlar və imkanlar nəzərə alınmaqla hazırlanmışdır. Sənəd maliyyə xidmətləri sektorunun çevikliyi, rəqabət qabiliyyətliyi, innovativliyi və iqtisadi inkişafı dəstəkləməsi prinsipləri əsasında hazırlanmışdır.

Strateji Yol Xəritəsi qısa, orta və uzun müddətli dövrləri əhatə etməklə 2020-ci ilədək strateji baxış və tədbirlər planı, 2025-ci ilədək olan dövr üçün uzunmüddətli baxış və 2025-ci ildən sonrakı dövr üçün hədəf baxışdan ibarətdir. Strateji Yol Xəritəsində müəyyən edilmiş məqsədlərə çatmaq üçün 2020-ci ilədək 5 strateji hədəf və 16 preortet hazırlanmışdır. Strateji hədəflərə aşağıdakılar aiddir:

- 1) Dinamik və sağlam institutlardan ibarət maliyyə sisteminin formalaşdırılması.
- 2) Maliyyə bazarlarının inkişafı.
- 3) İnfrastrukturun gücləndirilməsi.
- 4) Tənzimləmə və nəzarət mexanizminin təkmilləşdirilməsi.
- 5) Maliyyə savadlılığının yüksəldilməsi.

Preoritətlər isə aşağıdakılardan ibarətdir:

- 1.1. Bank sisteminin kapitallaşması və likvidliyinin təmin edilməsi.
- 1.2. Qeyri-ışlək aktivlərin restrukturizasiya planının hazırlanması.
- 1.3. Sığorta bazarının inkişafı.
- 1.4. Maliyyə inkluzivliyinin gücləndirilməsi.
- 2.1. Emitetlər və maliyyə vasitəçiləri üçün əlverişli şəraitin yaradılması.
- 2.2. İnvestorların maliyyə bazarlarına çıxış imkanlarının artırılması.
- 2.3. Banklar arasındakı pul bazarında aktivliyin artırılması.
- 3.1. Kredit məlumatlarının mübadiləsi sisteminin təkmilləşdirilməsi.
- 3.2. Hüquqi çərçivəyə yenidən baxılması, məhkəmə qərarlarının qəbulu və icrası proseslərinin sürətləndirilməsi.
- 4.1. Banklarda daha sağlam risk idarə etməsi mexanizminin təmin edilməsi.
- 4.2. Maliyyə xidmətləri sektorunda konsolidasiya edilmiş risk əsaslı nəzarət modelinin tətbiqi.
- 4.3. Bankların rəqəmsal transformasiyasının sürətlənməsi üçün tənzimləmə mexanizminin həyata keçirilməsi.
- 4.4. Maliyyə xidmətləri sektorunun hesabatlığında şəffaflığın artırılması.
- 4.5. Sığorta fəaliyyətini tənzimləmə və ona nəzarət mexanizminin gücləndirilməsi.
- 5.1. Maliyyə sektorunda çalışan mütəxəssislərin bilik və bacarıqlarının təkmilləşdirilməsi.
- 5.2. İstehlakçıların maliyyə savadlılığının artırılması və hüquqlarının müdafiəsinin gücləndirilməsi.

2004-2014-cü illərdə neft gəlirlərinin artması fonunda qeyri-neft sektorunda həyata keçirilən uğurlu islahatlar nəticəsində Azərbaycan global miqyasda sürətli iqtisadi artım tempinə malik ölkələr sırasına daxil olmuşdur. Müşahidə olunan iqtisadi artım iqtisadiyyatın digər sektorları ilə bərabər maliyyə sisteminə də müsbət töhfə vermişdir.

Ötən dövr ərzində effektiv maliyyə sisteminin formalaşması və institusional inkişaf

istiqamətində davamlı islahatlar aparılmış, maliyyə sisteminin quruculuq işləri həyata keçirilmişdir. Maliyyə bazarlarının tənzimlənməsi üzrə normativ hüquqi baza hazırlanmış və onun beynəlxalq təcrübəyə uyğunlaşdırılması istiqamətində işlər aparılmışdır. Maliyyə bazarların müxtəlif seqmentlərində müasir əməliyyat sistemlərinin tətbiqinə başlanılmışdır.

Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının məlumatına əsasən dövr ərzində bank kreditləşməsinin orta illik artım tempi təxminən 30 faiz olmuşdur. Sektorun rentabelliyyəsinin artması və məcmu kapitalla dair tələblərin şərtləşdirilməsi daxili və xarici kapital qoyuluşlarının əhəmiyyətli dərəcədə böyüməsini şərtləndirmişdir. AMB-nin məlumatına əsasən 2014-cü ilin sonuna məcmu kapital 4,3 milyard manat olmaqla ÜDM-nin 7,3 faizini təşkil etmişdir.

Dünya bazarında neft qiymətlərinin 2014-cü ilin ikinci yarısından başlayaraq ucuzlaşması Azərbaycan iqtisadiyyatına da təsirsiz ötüşməmişdir. Neft gəlirlərinin azalması nəticəsində ölkəyə daxil olan xarici valyuta axınları azalmış və xarici valyutaya inersiyon tələbin valyuta təklifini üstələməsi manatın məzənnəsinə olan təzyiqi yüksəltmişdir. Valyuta bazarında vəziyyətin tarazlaşdırılması tədiyyə balansının və ölkənin beynəlxalq ödəmə qabiliyyətinin strateji dayanıqlılığının təmin edilməsi üçün 2015-ci ildə iki devalvasiya həyata keçirilmişdir. Birinci devalvasiyadan sonra depozit və kredit portfelinin dollarlaşması baş verdiyi halda, ikinci devalvasiyadan sonra maliyyə vəsaitlərinin bank sistemindən kənarlaşması müşahidə olunmuşdur. Ümumi iqtisadi artımın zəifləməsi fonunda bank sektorunda uzun müddət müşahidə olunan aktivlik azalmışdır.

Borcalanların ödəmə qabiliyyətinin zəifləməsi kredit risklərinin artmasını şərtləndirmişdir. Mövcud risklərin idarə edilməsi, o cümlədən borcalanların borc yükünün azaldılması məqsədilə banklar kreditlərin restrukturizasiyasına başlamışdır. Görülmüş tədbirlərin müəyyən müsbət nəticələri olsa da, mikroiqtisadi qeyri müəyyənliklərin davam etməsi bankların kredit riskləri üzrə ehtiyatlanma xərclərini yüksəltmişdir. Nəticədə iqtisadi artım dövründə yaradılmış kapital yastığının bir hissəsi itirilmiş məcmu kapitalın adekvatlıq əmsalı müəyyən olunmuş minimum normativlərə yaxınlaşmış və AMB-nin məlumatına əsasən, 2015-ci ildə ötən illə müqayisədə 4,2 faiz bəndi azalaraq 14,7 faiz təşkil etmişdir.

Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatasının məlumatına əsasən maliyyə sisteminin digər seqmenti olan sığorta bazarında 2010-2015-ci illərdə orta illik artım tempi 20 faiz təşkil etmişdir. 2015-ci ildə Azərbaycanda sığorta haqlarının həcmi artaraq 444 milyon manat olmuşdur. Bununla belə, sığorta haqlarının ÜDM-də xüsusi çəkisi 0,8 faiz təşkil etmişdir. Bank sektorundan yüksək asılılıq sığorta şirkətlərinin başlıca riski hesab olunur [5, səh.9].

İcbari sığorta qanunvericiliyinin əhatə dairəsinin genişləndirilməsi sığorta sektorunda tələb yaradan əsas amil kimi çıxış etmişdir. 2011-ci ildən başlayaraq dövlət tərəfindən görülən tədbirlər həyat və qeyri həyat sığortasının sürətli inkişafında mühüm rol oynamışdır. Qeyri-həyat sığortasına münasibətdə əsas diqqət icbari sığorta proqramlarının, o cümlədən nəqliyyat vasitəsi sahiblərinin mülki məsuliyyətinin icbari sığortası və daşınmaz əmlakın sığortasının yenidən müəyyən edilməsi və tətbiqinə yönəldilmişdir. Məcburi fərdi qəza sığortası alətlərinin genişlənməsi isə həyat sığortası seqmentinin inkişafına dəstək vermişdir.

Kredit risklərinin operativ və dolğun qiymətləndirilməsini, eləcə də iqtisadi subyektlərin maliyyə intizamının gücləndirilməsini təşviq etmək məqsədilə kredit məlumatlarının mübadiləsi sisteminin ilkin elementləri formalaşdırılmışdır.

NƏTİCƏ

Maliyyə bazarları infrastrukturunun inkişaf etdirilməsi, məqsədilə dövr ərzində əhəmiyyətli işlər görülmüş, eyni zamanda «2011-2020-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında qiymətli kağızlar bazarının inkişafı» Dövlət Proqramı qəbul edilmişdir. Dövlət Proqramı çərçivəsində maliyyə bazarlarının canlandırılması istiqamətində işlər başlanılmışdır. Dövlət Proqramının 2011-2014-cü illəri əhatə edən ilkin mərhələsində qiymətli kağızlar bazarının infrastrukturunun müasirləşdirilməsi, bu məqsədlə normativ-hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi, maddi-texniki bazanın möhkəmləndirilməsi və qiymətli kağızlar bazarında insan kapitalının inkişafı üçün zəruri imkanlar yaradılmışdır. Bununla belə, ölkədə fəaliyyət göstərən açıq səhmdar cəmiyyətlərinin zəif inkişaf etməsi, şəffaflığın aşağı olması kapitalın qiymətli kağızlar bazarı vasitəsilə cəlb edilməsini məhdudlaşdırmışdır. 2015-ci ilin sonuna səhm və borc qiymətli kağızlar bazarında əməliyyatların həcmi müvafiq olaraq 657 milyon manat və 3550 milyon manat təşkil etmişdir. Borc qiymətli kağızlar bazarında əməliyyatların əhəmiyyətli hissəsi korporativ qiymətli kağızlarla aparılmışdır.

Maliyyə xidmətləri istehlakçılarının hüquqlarının effektiv müdafiəsi mexanizmlərinin formalaşdırılması və əhalinin maarifləndirilməsi istiqamətində işlər görülmüş, maliyyə savadlılığının artırılması məqsədilə müasir intellektual vasitələrdən istifadə edilmişdir.

Ölkədə yoxsulluq səviyyəsinin azalmasına, qeyri-neft sektoru üzrə investisiya qoyuluşlarının diversifikasiyasına baxmayaraq maliyyə inklüzivliyinin səviyyəsi aşağı olaraq qalmaqdadır.

Beləliklə, aparılan təhlil göstərir ki, Azərbaycan maliyyə bazarının formalaşması və inkişafı mərhələləri bu kimi bazarların formalaşmasının dünya səviyyəsindəki qanunauyğunluğunu özündə əks etdirir.

Bu qanunauyğunluq bütün inkişaf etmiş ölkələrə aiddir. Onların maliyyə bazarlarının formalaşması Azərbaycan maliyyə bazarlarının keçdiyi mərhələləri keçmişdir. Lakin ölkəmizdə bu proses tarixən qısa müddəti əhatə etmişdir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Qiymətli kağızlar və fond birjası haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 1998.
2. Qiymətli kağızlar və fond birjası haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. 24 noyabr 1992-ci il.
3. Azərbaycan Respublikasının Qiymətli Kağızlar üzrə Dövlət Komitəsinin fəaliyyətinin təmin edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. 4 avqust 2013-cü il.
4. Qiymətli kağızlar bazarı. Normativ sənədlər toplusu. Bakı. 2000.
5. 2011-2012-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında qiymətli kağızlar bazarının inkişafı haqqında Dövlət Proqramı. 16 may 2011-ci il.
6. Azərbaycan Respublikasında maliyyə xidmətlərinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi. Bakı. 2016.
7. Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası publik hüquqi şəxs yaradılması haqqında A.R.-nın Prezidentinin Fərmanı (3 fevral 2016 cı il).
8. Abbasov A.H. Azərbaycanda maliyyə bazarlarının formalaşması və bazar iqtisadiyyatında maliyyə və kredit sisteminin problemləri. Bakı, 2003.
9. Ataşov B.X. Maliyyə bazarları. Dərslik, Bakı, 2016. 456 s.
10. Quliyev E., Qurbanzadə Ş. Maliyyə bazarlarının əsasları. İnvestaz. Bakı, 2017. 215 s.
11. Sadıqov E. Azərbaycanın maliyyə bazarı və onun inkişaf perspektivləri. Sankt-Peterburq, 2003.
12. Никитина Т.В. Венета – Турсунова А.В. Финансово – кредитные институты. Учебное пособие. Изд.во. Санкт-Петербургского гос. эк. Унив-та. 2014. 115 с.

*Керимова Гюнай Расим кызы,
докторант,
Бакинский Университет Бизнеса
Адрес: ул. Г. Зардаби 88а, AZ 1122, Баку, Азербайджан,
E-mail: gunay.kerimova85@mail.ru
© Керимова Г.Р., 2020*

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ ФИНАНСОВОГО РЫНКА АЗЕРБАЙДЖАНА

Р Е З Ю М Е

Цель исследования состоит из разработки концептуальной основы для формирования и развития финансовых рынков Азербайджанской Республики с целью их регулирования и интеграции в мировые финансовые рынки. Для достижения этих целей поставлены задачи разработать методологию финансовых рынков, оценить условия и принципы организации, изучить место и роль финансовых рынков в структуре экономики.

Методология исследования состоит из принципов системного анализа и логики, концепции рыночного равновесия и эффективного поведения участников рынка. В исследовании использованы общенаучные методы: индуктивный и дедуктивный анализ, классификация и группировка, зарубежные и экономико-статистические методы. Их согласованность позволяет обеспечить необходимую глубину и универсальность исследования и достоверность результатов.

Практическая значимость исследования. Последние экономические и политические события в мире делают необходимым обеспечение гибкости и прозрачности инвестиционных фондов, банковского дела и страхования, а также платежной системы, в том числе совершенствование системы регулирования и контроля в этих областях, а также общественного контроля.

Результаты исследований. Несмотря на принятые меры, темпы развития и текущее состояние финансового рынка в Азербайджане в современную эпоху нельзя назвать вполне обнадеживающими. Основные причины этого - несовершенная информационная база, низкий уровень прозрачности, а также небольшое количество инвесторов, недостаточная финансовая грамотность, незаинтересованность населения в этой сфере и т. д., проблемы могут быть показаны. Опыт показывает, что подход развитых стран к такой задержке в развитии как общей финансовой системы, так и финансового рынка заключается в устранении трех предложений и рекомендаций для решения многих существующих проблем в этой области.

Оригинальность и научная новизна исследования. В статье оцениваются преимущества повышения эффективности развития финансового рынка в стране, а также эффективного функционирования финансовых рынков, защиты прав кредиторов, инвесторов и страхователей с целью сделать финансовую систему страны более стабильной и устойчиво конкурентноспособной. На основании анализа характеристик развития финансовых рынков Азербайджана был сделан вывод о том, что его формирование и деятельность идентичны общему мировому праву, заключающемуся в постепенном формировании и интеграции отдельных секторов финансового рынка, а также в либерализации и его выходе на мировой финансовый рынок. Разработаны научно обоснованные предложения и рекомендации по улучшению функционирования финансовых рынков Азербайджана.

Ключевые слова: финансовый рынок, инвестиции, финансовые ресурсы, рынок ценных бумаг, финансовые инструменты, экономическая система.

Gunay Rasim Kerimova,
Ph.D. Student,
Baku Business University
Address: H.Zardabi 88a, AZ1122, Baku, Azerbaijan
E-mail: gunay.kerimova85@mail.ru
© Kerimova G.R., 2020

THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF FINANCIAL MARKET DEVELOPMENT IN AZERBAIJAN

ABSTRACT

The purpose of the research consists of the development of a conceptual framework for the formation and development of the financial markets of the Republic of Azerbaijan for the regulation and integration into world financial markets. In order to achieve these goals, tasks such as developing the methodology of financial markets, assessing the conditions and principles of organization, studying the place and role of financial markets in the structure of the economy are set.

The methodology of the research consists of the principles of systematic analysis and logic, the concept of market equilibrium and the effective behavior of market participants. General scientific methods were used in the research: inductive and deductive analysis, classification and grouping, foreign and economic-statistical methods. Their coordination allows to ensure the necessary depth and universality of research and the validity of the results.

The practical importance of research. In connection with the development of a market economy, the government of Azerbaijan is faced with the need to improve the financial markets of Azerbaijan in order to strengthen its competitiveness in the financial market. Recent economic and political developments in the world make it necessary to ensure the flexibility and transparency of the securities market investment fund banking and insurance, as well as the paid system, as well as to improve the system of regulation and control in these areas, as well as public control.

The results of research. Despite the measures taken, the pace of development and the current state of the financial market in Azerbaijan in modern times can not be considered quite encouraging. The main reasons for this are the imperfect information base, low level of transparency, as well as the small number of investors, lack of financial literacy, lack of interest of the population in this area, problems can be shown and so on. Experience shows that the approach of developed countries to such a delay in the development of both the overall financial system and the financial market is to eliminate the three proposals and recommendations to address many existing problems in this area.

The originality and scientific novelty of research. The article is a very effective functioning of financial markets, as well as protection of the rights of creditors, investors and insured persons in order to make the country's financial system more stable and sustainable competitiveness, which assesses the benefits of increasing the efficiency of financial markets in the country. Based on the analysis of the development features of the Azerbaijani financial markets, it was concluded that its formation and activity are identical with the general world law, which consists of the gradual formation and integration of individual sectors of the financial market, as well as liberalization and its entry into the world financial market. Scientifically substantiated proposals and recommendations have been developed to improve the functioning of Azerbaijan's financial markets.

Keywords: financial market, investment, financial resources, securities market, financial instruments, economic system.

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur:
03.08.2020
Təkrar işləməyə göndərilmişdir:
11.08.2020
Çapa qəbul olunmuşdur: 18.08.2020

Дата поступления статьи в
редакцию: 03.08.2020
Отправлено на повторную
обработку: 11.08.2020
Принято к печати: 18.08.2020

The date of the admission of the article
to the editorial office: 03.08.2020
Send for reprocessing: 11.08.2020
Accepted for publication: 18.08.2020